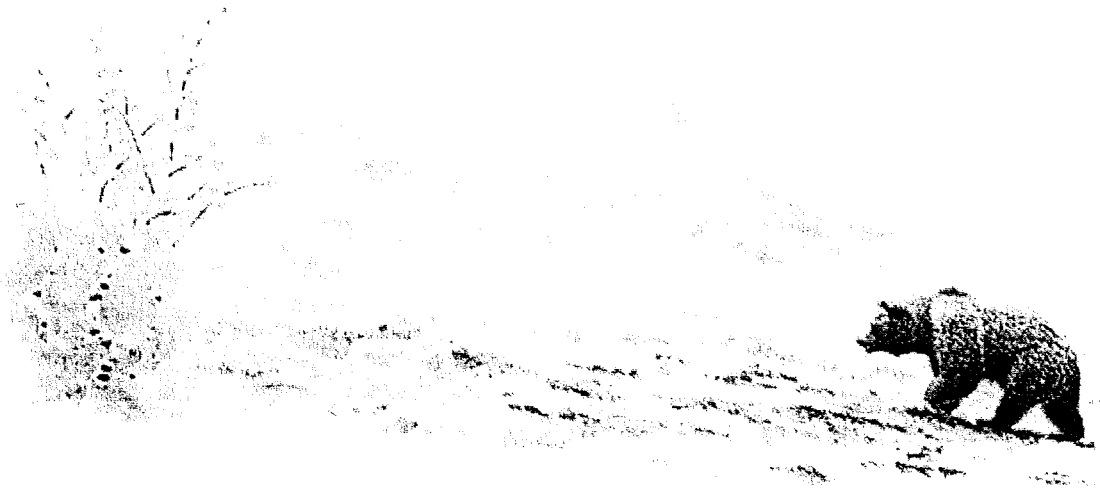

SAMISKA BJÖRNJAKTSRITER

STEFAN MOLUND SKOGSVETARKURS 99/03

Inledning

Jag har valt att göra detta arbete om samernas jaktriter och till viss del syn på Brunbjörnen (*Ursus Arctos*) därför att brunbjörnen i sig är ett mycket intressant djur, men framförallt för att visa hur samerna i forna tider såg på björnen. Dessa människor som i stor utsträckning levde närmare naturen än vad de flesta människor gör nu för tiden. Det som jag vill diskutera i denna uppsats är vilka riter som förekom i samband med den samiska björnjakten och till viss del hur dessa uppstått. Vidare vilka egenskaper samerna tillskrev björnen. Jag har koncentrerat mig på de samer som levde i Svenska områden. Jag har inte för avsikt att diskutera alla de metoder som användes vid björnjakt då det skulle vara en uppsats i sig. Däremot kommer jag att beröra jakten med björnsjūt.

Den arktiska brunbjörnen har alltid haft en särställning hos människorna i Skandinavien. Brunbjörnen är den största predatorn i Skandinavien. Dess kraftiga kroppshydda och väldiga styrka har skapat många myter och sägner men också riter inför den ofta riskabla björnjakten.

Samernas syn på björnen

Antagligen har antalet björnar under 1600-talet i Sverige varit högre än idag. Detta föranleder en del spekulationer. Man kan föreställa sig att ett högt antal djur innebar många kontakter mellan människa och björn. Detta i sin tur leder till en inverkan från brunbjörnen på den samiska kulturen. Det kan vara svårt för oss nutida människor att förstå vilken betydelse björnen hade i den samiska försörjningen. Skinnen användes som skydd mot kyla och senor användes till snören m.m. Men man kan också tänka sig att bytet framförallt innebar ett tillskott av björnkött och fett, en omväxling från renköttet vilket man kan förmoda uppskattades. Bortsett ifrån den praktiska nytta som björnen gav samerna så omgärdas detta djur av otroligt många myter och sägner. Skälen till detta är många och jag skall nämna de jag anser viktigast.

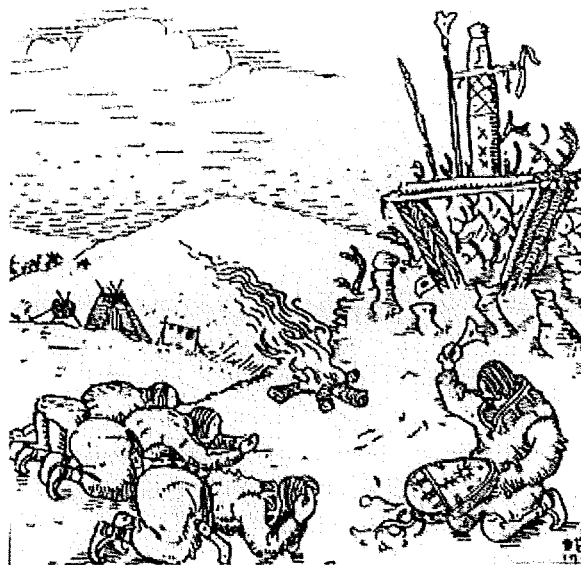
Då björnen kategoriseras till rovdjuren kan dess matvanor tyckas lite märkliga. Den huvudsakliga näringen kommer från vegetabilisk föda, såsom örter, bär, rötter, mm. Den animaliska delen av menyn utgörs till största delen av kadaver. Myror är en viktig näringskälla för vissa björnindivider på våren. Det händer också att björnar dödar vuxna älgar men detta är relativt ovanligt. Däremot är det mer vanligt att kalvar av både älg och ren får sätta livet till (Hofmann, 1992). Med ett så brett födoval kan man förstå att samer tillskrivit brunbjörnen nästan en mänsklig karaktär.

Som exempel kan nämnas att björnen ansågs kunna förstå mänskligt språk samt att den har 12 mäns styrka och en mans förstånd (Zetterberg 1951). Björnen ansågs även liksom människan vara själsbärande (Fjellström 1755). Med själsbärande antar jag menas att ha medvetande om sin egen existens. Det faktum att björnen går i ide under vinterhalvåret kan också ha bidragit till att samerna ansåg detta djur som speciellt. Samer ansåg att björnen lämnade det jordiska livet under vinterhalvåret för att inträda i "gudarnas värld" för att sen återvända till våren (Svanberger 2000). Här antyds att björnen ses som en koppling mellan denna värld och en annan, vilket i sin tur kan ha skapat många riter i anknytning till björnjakten.

Hos samerna så har björnen givits många positiva egenskaper och man har hyst vördnad istället för skräck inför det stora djuret, i motsats till vargen (*Canis Lupus*) som man verkade frukta och hata. Björnen uppfattas mest som en vresig och butter men skärpt gynnare (Lindorm, 1965). Ett av skälen till att björnen ansågs vara mindre ond eller elak än övriga rovdjur kan vara i hur hög grad den orsakade skada på samernas renskötsel. Här finns många motsägelser i litteraturen, om brunbjörnen dödade ren i någon större utsträckning eller inte, men det är troligt att den inte ansågs som den primära skadegöraren på renhjorden (Fjellström 1755). Därmed kan björnen åtnjuta en vänligare och mera respektfull syn från samerna än t.ex. järv (*Gulo Gulo*) och varg. Samer gav ofta brunbjörnen ett annat namn än det direkt översatta *bierne*. Två av dessa är skogsfarfar och fjällfarfar (Svanberg, 2000). Dessa namn anser jag skapar en bild av björnen som en gammal man. Kanske mest med hänsyn till temperament och beteende.

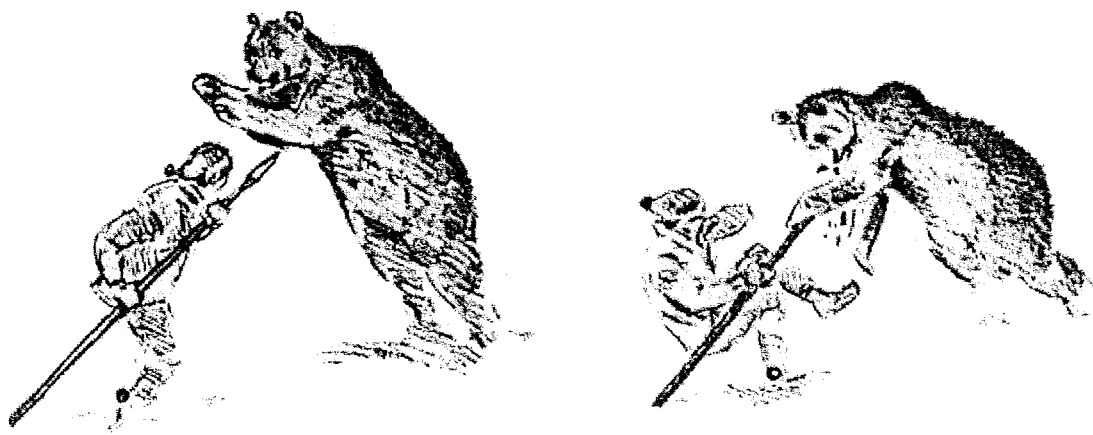
Inför björnjakten

Björnjakten var en svår, farlig och krävande jakt. Ofta kan man se i litteraturen att björnen ansågs vara jägarens like vad gäller vishet, vilket jag beskrivit tidigare. En björnjakt som slutade i dödandet av brunbjörnen ansågs som ett bevis på den absoluta manligheten (Svanberg 2000). Därav kan vi se att björnjakten ansågs vara lite mer prestigefylld än den övriga jakten. Brunbjörnen ansågs också som ett heligt vilt (bissie vaejsjie på samiska) av samer och innan man begav sig ut på jakt så fanns det riter som man använde för att skaffa sig jaktlycka (Zetterberg, 1951). Detta gick till så att nojden (dvs en slags andligt mäktig person) trummade på ett utspänt björnskinns och joikade björnvisor (Zetterberg, 1951). Man använde sig även av offereldar vilka bestod av renhorn mm. Runt dessa offereldar stod seitar (dvs gudabilder), dessa tillbads samtidigt som nojden trummade (Elgström, 1913). Sen ser nojden björnens ande någonstans i naturen och frågar denna om stammen tillåts döda en brunbjörn, den som sen gav svaret till jägarna var nojden (Elgström, 1913). Här kan man än en gång se kopplingen mellan andevärlden och människovärlden genom björnen.

Offerbål för jaktlycka (Elgström, 1913).

Under jakten, som ofta skedde när björnen låg i ide, gick den man som upptäckt gömslet först och därefter kom den som skulle döda brunbjörnen. Efter dessa två kom resten av jägarna som alla hade speciella platser (Svanberg, 2000). Här antyds att det var en välordnad form av jakt. Möjligen beror det på att man var tvungen att vara välorganiserade för att lyckas avliva björnen. Det kan även tyda på att vem som fick den första möjligheten att döda björnen var av stor vikt. Den person som förmått avliva björnen kan möjligen ha åtnjutit en hög status som björndräpare. Själva dödandet av björnen skedde i regel med ett björnspjut, men även yxa och snara användes, dock inte i samma utsträckning. Björnspjutet användes under en lång tid efter skjutvapnens intåg, eftersom flintlåsgevär ej ansågs särskilt tillförlitliga (Ekman, 1910). Hanteringen av björnspjutet skilde sig mellan olika samiska grupper. Men i stort sett gick jakten till så att jägaren stödde spjutet mot marken samtidigt som han dolde spetsen med kroppen tills björnen gjorde ett utfall. Av björnens egen vikt trycktes sedan spjutet in i bringan eller halsen, samtidigt som jägaren kastade sig undan (Ekman, 1910). När jakten gick till på detta vis är det inte svårt att förstå att samerna tillbad gudarna om jaktlycka, både vad gäller fångst och för egen säkerhet.

Björnspjutets användning vid jakt (Ekman, 1910).

Efter jakten

När björnen var avlivad så förekom riter. Riterna verkar syfta till att antingen skydda sig från björnens vrede eller överta dess mod. Genast efter björnens död skulle en kåsa med blod från djuret gå runt och alla skulle dricka (Ekman, 1910). Här försöker man antagligen överta björnens mod och styrka. Andra riter som skedde direkt efter björnens död var att man sjöng en visa där man klandrade andra män för björnens död (Svanberg, 2000). Samerna verkar inte bara hysa respekt för björnen utan även frukta den. Man ville förmodligen skydda sig från att ha björnens ande emot sig. Att piska björnen med ris efter man fällt den var vanligt hos samerna. Denna rit kommer sig av sägnen att tre män skjutit en björn med mässing i pannan. På vägen hem mötte de en man som hävdade att det var hans far de dödat, sonen krävde lika del av bytet men männen vägrade. Då slog sonen björnen med en käpp och yttrade att hans far skulle stiga åter från de döda. Huden och köttet började röra sig, sonen fick därefter del av bytet (Fjellström, 1755). Av denna sägen kommer även företeelsen att klä alla vapen som användes av björnjägare med mässingsringar. Björnen hade som jag nämnt

tidigare mässing i pannan. Direkt efter björnens död skidade samtliga i jaktlagen över björnen för att visa att den var besegrad (Svanberg, 2000). En vidja eller ris snörs därefter över björnens käft och dess huvud lyfts upp tre gånger (Fjellström, 1755). Dessa tre riter dvs ris piskandet, skidor över björnkroppen och snörning runt björnens käft kan härröra sig från metoder att förvissa sig om att björnen verkligen var död. Men med historisk och religiös anknytning vad gäller tillväga gångs sätt.

När björnen nu var fälld transporterade man djuret hem till bostaden. När jaktlaget närmade sig bostaden stämde man upp i sång för att meddela sin ankomst (Svanberg, 2000). Även efter jakten figurerar mässingen som en väsentlig del i riterna. Den ren som drog björnen hem kläddes i mässingsringar (Fjellström, 1755). Mässing figurerar ofta vid björnjakten hos samer. Kvinnorna tittade t ex genom mässingsringar på björnjägaren och bytet.

Kvinnorna i byn fick inte gå efter björnjägarna och inte heller bevittna själva tillvaratagandet av björnen (Elgström, 1913). Den ren som drog hem bytet fick inte användas av någon kvinna på en längre tid (Svanberg, 2000). Här antyds en tendens till att kvinnor inte tilläts komma i närheten av björnen. Detta kan härledas till en sägen då en kvinna ingick i förbund med en björn (Fjellström, 1755). Kanske fruktade man att detta skulle ske igen om kvinnorna tilläts komma nära björnen.

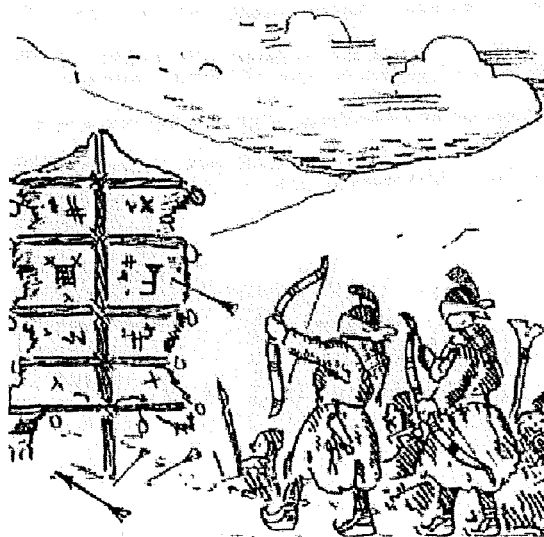
När jägaren kom hem skedde saker som kan tyckas märkliga. När björndräparen kom in i kåtan spottade kvinnorna tuggad albark på honom. Även de hundar som varit med på jakten fick tuggad albark över sig (Fjellström, 1755). Att hundarna fick följa med in i kåtan tyder på att hundar som varit med i björnjakten respekterades högt. Björnkroppen bespottades också med albark innan den slaktades (Fjellström, 1755). Albarkens samiska namn är *liepie*, detta ord betyder även menstruationsblod (Svanberg, 2000). Här verkar det som om björnjägaren och hundarna hedras med bespottning av albark.

Vid styckningen av björnen var det noga att man ej skadade benen på björnkroppen (Svanberg, 2000). Efter styckningen placerade björnens ben i en grop som var lika stor som björnen. Botten av gropen var klädd med granris. Benen lades sedan i samma positioner som de suttit hos björnen när den levte (Fjellström, 1755). Denna företeelse kallas "björnbegravning". Det är intressant att jag i den nordiska mytologin tycker mig finna liknande företeelser beträffande grisen särimner. Enligt min uppfattning så fick särimners ben inte skadas då dessa skulle begravas så att han kunde återuppstå och ätas igen nästa kväll. I norra Sverige har man upptäckt tretton björngravar (Svanberg, 2000). Dessa gravar överensstämmer inte fullständigt med de beskrivningar som ges i litteraturen. Men tydligt är att det funnits ett uppsåt att återställa benens position. Troligen kan dessa björngravar ses som ett försök till att ställa i ordning det man stört i naturen. Företeelsen att försöka ställa i ordning det man stört i naturen kan man även se vid äldre samiska boplatser. Dessa är städade så att man inte skall notera att platsen varit bebodd (Bergman, 2000).

Björnfesten

Med björnfesten menar jag det firande som tar vid efter styckning av björnen. Festligheterna efter björnjakten pågick tills köttet var slut, detta kunde ta flera dagar

(Svanberg, 2000). Det verkar inte som om det förekom någon form av ransonering. Allt kött skulle ätas upp och det skulle göras under festliga förhållanden. Det skedde även en uppdelning av björnköttet. Främre delen tillföll männen, medan kvinnorna fick bakre delen. Kanske ansågs främre delen bättre än bakre delen och skulle därför tillfalla de som tagit del i jakten (Svanberg, 2000). Männen fick sova i slaktkåtan medan kvinnorna fick ligga i en annan kåta, män och kvinnor skulle således sova åtskilda (Elgström, 1913). När festligheterna var avslutade och männen sovit ruset av sig var det dags för nästa och som det verkar den avslutande riterna vid björnjakten. Männen spände upp björnskinnet och fäste det på en påle som på bilden nedan (Elgström, 1913). Detta kan tänkas ha varit ett mödosamt arbete efter några dagars festligheter. Kvinnorna som tidigare inte tillätits medverka aktivt vid riterna kom nu att stå i centrum. Alla kvinnor försågs med båge eller alspjut samt fick ögonen övertäckta. Därefter skulle de med sina vapen försöka träffa den uppspända björnhuden. Den kvinna som först träffade huden skulle om hon var ogift äkta den man som fällt björnen. Om kvinnan som träffade huden redan var gift skulle hennes nuvarande man vara den som fällde stammens nästa björn (Fjellström, 1755).

Kvinnor försöker träffa björnskin (Elgström, 1913).

Avslutande diskussion

Som jag visat har björnen haft en mycket viktig ställning hos samerna. Den betraktades som ett heligt vilt. Ett vilt som man skulle jaga med respekt och med hjälp av riter. Riter som verkar spegla viljan hos samerna att försonas med björnen som dödat och återställa det som skett. Kanske var det fruktan att björnens ande skulle hämnas, som skapat alla dessa riter kring dödan av björnen. Eller så upplevdes björnen så mäktig och intelligent att den förtjänade dessa hedersbetygelser. Sannolikt är det en kombination av dessa två som framkallat de riter som omger björnjakten. De riter som sker innan björnjakten verkar präglas av vördnad och försiktighet. Dessa riter skiljer sig från de ritualer efter björnens död som utmärks av rädsla. När björnen transporterats hem riktas uppmärksamheten därefter mot jägaren som skall hedras. Till slut visas en vilja att ställa tillrätta det som skett i samband med jakten, och en björngrav upprättas. Det är inte bara hos samer i norra Sverige som man kan finna en syn på björnen som präglas av respekt och dyrkan. Man kan även finna liknande riter

hos de samtida finska och sibiriska folkslagen (Fjellström, 1755). Om alla dessa riter skulle ha utförts vid alla björnjakter så skulle det ha inneburit en avsevärt mycket större arbetsinsats än själva björnjakten. Men kanske var det så att riktigt stora björnar jagades på detta sätt men dock ej alla.

Efter de studier som jag ägnat mig åt inom detta ämne har jag noterat att information om samiska riter i samband med björnjakten är väldokumenterade. Jag har funnit i stort sett samma uppgifter i de flesta källor och funnit mycket få motsägelser.

Litteratur

Ekman, S. (1910). Norrlands jakt och fiske. Två förläggare bokförlag. Umeå.

Elgström, O. (1913). En lapsk björnjakt på 1600-talet. Bonniers månadshäften. 03:203-208 Stockholm.

Fjellström, P. (1755). Kort berättelse om lapparnas björn -fänge. Två förläggare bokförlag. Umeå.

Hoffman, H. (1992). Europas däggdjur. Bonnier fakta bokförlag AB. Stockholm.

Lindorm, O. (1965). Jakt i nordn. Rabén och Sjöberg. Stockholm

Svanberg, I. (2000). Samisk etnobiologi. Nya doxa. Nora.

Zetterberg, H. (1951). Björnen i sägen och verklighet. Lindblads. Uppsala.

Muntliga uppgifter

Bergman, I. (2001). Samernas skogs och naturresursutnyttjande. Föreläsning skogshistoriekurs vid SLU. Umeå.